

Znanje o društvu i ignorancija: kako sociolog i političar govore o jugoslavenskom društvu?

VJERAN KATUNARIĆ
Filozofski fakultet, Zagreb

UDK:
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 5. rujna 1989.

Sukob moći i znanja na primjeru odnosa jugoslavenskih političara i sociologa tema je ovog članka u kojem autor na primjeru Stipe Šuvara pokazuje kako je osmoza moći i znanja u istočnim socijalističkim društvima dovela do međusobnog upropaštavanja moći i znanja.

Po autorovom mišljenju bilo je samo pitanje (relativno kratkog) vremena kada će politička retorika odbrane »povijesnih interesa radničke klase biti zamijenjena retorikom »odbrane ravnopravnog položaja naroda i narodnosti«. Autor razmatra onu prvu retoriku i njezinu aroganciju prema znanosti u uvjerenju da će neka buduća analiza nove retorike otkriti iste kontraste kao i ova njegova.

Kriza i rasulo jugoslavenskog društva rezultat je dugo nagomilvanih proturječnosti. U ovom prilogu rasvijetlit ću predigru jugoslavenske drame u sferi znanja o društvu i to u jednoj sekvenci koja, po mom mišljenju, sadrži izuzetno proturječan naboj. Na jednoj strani je političar koji se okomljuje na pozitivizam znanosti o društvu, a na drugoj sociolog koji o jugoslavenskom društvu razmišlja u skladu s kriterijima vlastite znanosti.

Možda u tom proturječju u biti i nema ničeg novog. Sukob između diletanta na vlasti i učenog promatrača traje od sirakuške tiranije preko inkvizicije i prosvjećenih monarhija do prvih kapitalističkih magnata i nastavlja se u epohi Staljinova socijalizma. Međutim, staljinizam je stvorio dotad nepojmljive oblike diletantske pretencioznosti vladara.

Od svega najviše zaprepašćuje sposobnost međusobnog prožimanja politike i društvene znanosti u znaku uvjerenja da Partija sve znađe. Obratno nego u zapadnim građanskim društvima, takva je osmoza u istočnim socijalističkim društvima dovela do međusobnog upropaštavanja moći i znanja. Političari postaju lošim znanstvenicima, znanstvenici lošim političarima — naravno pod uvjetom da se kao kriterij (ne)kvalitete uzmu učinci njihova djelovanja u obje sfere. Tu djeluje ona ista personalna unija ili kooptacija koja je upropastila privredu ili upravljanje državom, kada samo iz razloga sigurnosti i kontrole svi koji nešto znače u sistemu moraju u njemu i igrati sve važne uloge. Jer, biti uspješan samo na jednom području, tu se utvrditi i načiniti karijeru predstavlja opasnost stjecanja nezavisne moći s kojom bi se netko mogao konfrontirati spram sistema koji se zasniva na »vrtuljku moći«.

Ako pak netko neće da pravi političku karijeru i hoće, recimo, samo ostati pametan, što u moderno doba znači baviti se znanošću, od njega se oče-

kuje da svoju pamet ne zloupotrebljava. To znači da ne bi smio nekim svojim očima gledati na stvarnost i suprotstaviti se vladajućem pogledu. A ovaj počiva na pretencioznoj ignoraciji i izražava se nesuvislo. Gotovo svi političari imaju visoko školske diplome, a mnogi od njih, poput znanstvenika, magistrske i doktorske titule. Međutim, znak raspoznavanja među visokoškolskim političarima je tipična frazeologija puna nejasnoća i kalambura.

To je mimikrijski govor koji govorniku omogućuje beskrajno samoopravdavanje, budući da uvijek može osporiti da je nešto nepoželjno mogao kazati. Ujedno se čini i kao da je sve rekao, odnosno da sve znade. Jedino ako se takav govor usporedi s govorom znanstvenika koji su još uvijek hrabri da otvoreno govore, tada na vidjelo izlazi nakaradnost političke pozicije. Takvoj politici znanost nesumnjivo smeta, jer ukazuje na »golotinju cara«. Eto, to je predigra rasula politički upravljanog društva.

Naravno, u Jugoslaviji je bilo samo pitanje (relativno) kratkog vremena kada će jedan oblik političke nesuvislosti biti zamijenjen drugim, kada će se retorika obrane »povijesnih interesa radničke klase« zamijeniti retorikom obrane »ravnopravnog položaja republika, odnosno naroda i narodnosti«. No, pogledajmo izbliza onu prvu retoriku i njezinu aroganciju prema znanosti. Uostalom, kladimo se da će neka buduća analiza nove političke retorike (»naroda«) otkriti iste konstante, kao i ova naša. Ista neprozirnost značenja, ista pretencioznost i, što je najvažnije, iste dalekosežno loše posljedice za društvo ili organizacije upravljane tako uobraženim a toliko moćnim ljudima.

Osoba Stipe Šuvara, doskorašnjeg predsjednika Predsjedništva CK SKJ, najbolje izražava proturječnost između znanja i moći. Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih u javnosti je postao poznat kao sociolog. Obimnom faktografijom o jugoslavenskom društvu sakupio je argumente za kritičku analizu jugoslavenskog socijalizma.

Među prvima je ideološkoj slici društva suprotstavio sociološku sliku društvenih nejednakosti.¹ Solidna faktografija poslužila mu je i kao osnova za javnu polemiku s pobornicima hrvatskog nacionalizma, intelektualcima koji su osnovnu proturječnost u Jugoslaviji vidjeli u neravnopravnom položaju nacionalnih elita i njihovih država u sklopu Jugoslavije.²

Međutim, Šuvar je ubrzo taj intelektualni kapital pretvorio u politički. Započeo je političku karijeru koja se umnogome može smatrati izuzetno uspješnom, meteorskom. Na tom putu ubrzano se udaljavao od sociologije. Štoviše, krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih postao je vinovnikom napada na sociologiju kao »buržoasku znanost«, a svoje je kolege obilježio kao »malograđanske poluinteligente«.³ Obrat je bio potpun, a uloga Šuvara ždanovljevska. Njegove su aluzije sada krcate antiintelektualističkim predrasudama, a središnja preokupacija je kako provesti jugoslavensku »kulturnu revoluciju«, tj. kako školu pretvoriti u tvornicu.⁴ Krajnje konzekvence takve procjene su jasne a odnose se na intelektualce koje bi trebalo odvesti na malkar povremeni prisilni proizvodni rad.

¹ S. Šuvar: **Sociološki presjek jugoslavenskog društva**. Zagreb: Školska knjiga, 1970.

² S. Šuvar: **Nacionalno i nacionalističko**. Split: Marksistički centar, 1974, Drugi dio.

³ NIN, 2. 11. 1980, str. 26.

⁴ S. Šuvar: **Škola i tvornica**. Zagreb: Školska knjiga, 1977.

Stjecanjem okolnosti, Šuvar je 1984. izložio svoj zasad posljednji referat o jugoslavenskoj sociologiji i njezinim poimanjima društva. Radove jugoslavenskih sociologa o krizi jugoslavenskog društva podvrgao je temeljitoj kritici, spočitavajući im građansku teorijsku inspiraciju i površnost u razmatranju društvenih pojava u Jugoslaviji. Prije nego što prokomentiram Šuvarove stavove i stavove jugoslavenskih sociologa, htio bih dati napomenu u vezi s načelno točnom Šuvarovom primjedbom. Jugoslavenska sociološka literatura o krizi jugoslavenskog društva doista ne spada u visoke domete sociologije. Teorijski uzori, barem onih sociologa koje Šuvar citira, također su doista »građanski«, tj. proizlaze iz tradicija akademske sociologije na Zapadu. Međutim, u potonjem slučaju, suprotno od onoga što smatra Šuvar, to je mnogo korisnije da bi se, u nedostatku odgovarajućih empirijskih istraživanja, shvatila narav jugoslavenskog društva. Mnogo je adekvatnije pojmiti jugoslavensko društvo kao jedan od slučajeva na ljestvici evolucije društva, nego ga na umjetan način izdvojiti i uz pomoć revolucionarnog mita tretirati kao nešto izuzetno, nešto što ne podliježe determinizmu općeg razvoja. U prvom slučaju, nakalemljivanje nesistematskih opažanja na komparativni i evolucionistički pristup društvu proizvest će daleko manji broj pogrešnih konstatacija, nego drugi pristup koji polazi od beživotne ideje o društvu kao proizvodu volje političkog subjekta, nekog tko je uobrazio da je nešto izuzetno u svijetu evolucije.

Druga prednost sociologa u odnosu na političara je moralne prirode. Automnomno rasuđivanje čini preduvjet spoznavanja istine. Vezanost za neku konkretnu organizaciju, kakva je politička, i njezine ciljeve — koji se svode na borbu za vlast ili održavanje postojeće vlasti čak i pod svaku cijenu — u velikoj mjeri onemogućava spoznaju. Političar se, ustvari, mora služiti demagogijom da bi obranio svoj interes ili interes svoje organizacije. To je sudbina politike i u najliberalnijoj državi. Političar nikad neće uzeti u obzir ili saopćavati činjenice koje njemu ili njegovoj organizaciji ne idu u prilog. Znamstvenik se ne mora bojati nijedne činjenice — naravno, ukoliko se i sam ne sprema da započne političku karijeru.

Što Šuvar zamjera sociolozima? Općenito im zamjera što se povode za »površnim redukcionizmom suvremene građanske misli« a taj se svodi na tvrdnju da u jugoslavenskom društvu danas postoji novi tip vladajuće klase koji eksploatira radničku klasu i druge društvene slojeve.⁵ Nije prošlo ni par godina od te Šuvarove opaske, a da čak ni neki političari nisu više bili voljni odbaciti tu tvrdnju. A da i ne govorimo o velikom broju neomarksističkih sociologa u svijetu kojima je tvrdnja o postojanju novog oblika vladajuće klase u socijalizmu osnovno polazište za analizu i ocjenu tih društava.

Što Šuvar konkretno zamjera jugoslavenskim sociolozima?

Županovu zamjera što smatra političku birokraciju glavnom preprekom kvalitativnoj promjeni društva, odnosno što je opisuje kao sloj kojem je u interesu da prepetuira manuelno radništvo.

⁵ S. Šuvar: »Radnička klasa i razvoj jugoslavenskog društva«, u: *Klasna borba i socijalna diferencijacija*. Zagreb: Centar CK SKH za idejno-teorijski rad »Vladimir Bakarić« (bez god. izd.), str. 44.

Suprotno tomu, Šušvar, ne trepnuvši okom, tvrdi da je jugoslavenska radnička klasa »jedna od najrazvijenijih, najobrazovanijih i najintelektualiziranih konkretnih radničkih klasa u svijetu«.⁶

Iz toga proizlazi me samo da politokracija nema moć da modelira radničku klasu, nego da ova ima moć vlastitog preobražaja u smjeru modernizacije, odnosno samoredukcije. Nekoliko godina poslije pokazalo se da su Županovljeve tvrdnje točne, premda bi valjalo pojasniti uloge krivca i žrtve u drastičnim promjenama u Jugoslaviji. »Agrokomerc« i slični slučajevi pokazuju da su radnici taoci u rukama politokratskih grupa koje se međusobno obračunavaju. Naravno, radnici će podržati bilo koga i pod bilo koju cijenu tko im zajamči trajno zaposlenje i kakvu-takvu zaradu.

A politokracija igra na tu kartu kao zalag svojeg održavanja na vlasti.

Katunariću zamjera što tanju jugoslavenske zbilje traži u »hrvanju različitih frakcija politokracije«.⁷ Osobito zamjera na konstataciji po kojoj situacija teži promjenama u socijalnoj strukturi gdje bi na čelu omasovljenog radništva i reducirane srednje klase stajala jedna nova varijanta politokracije. Umjesto opširnijeg komentara mogu samo konstatirati da se nekoliko godina poslije čitav jugoistok zemlje počeo formirati na toj osnovi sa snažnom crtom nacionalističke mobilizacije. A sukob između raznih frakcija politokracije svakako je pospješio takav razvoj situacije. Ukoliko se situacija bitno ne izmijeni, samo je pitanje vremena kada će se obrazac jugoistoka preseliti na sjeverozapad Jugoslavije. Čitava sadašnja nacionalistička koreografija predstavlja samo dimnu zavjesu iza koje se razvijaju neumitne konzekvence što proizlaze iz glavnog cilja politokracije a taj je ostati na vlasti pod bilo koju cijenu, ili u hegemonističkoj varijanti (kvazipluralna podjela vlasti) ili u totalitarnoj varijanti (vojni udar s izvedbom vojnopolicijske države).

Mišljenje Puhovskog po kojem jugoslavenski socijalizam ne predstavlja povijesni novum, već zaostalo društvo čiju sudbinu kroje klase lumpenburžoazije i lumpenproletarijata, Šušvar odbacuje kao pamfletističku dosjetku nedostojnu ozbiljne rasprave.⁸ Nekoliko godina poslije Puhovskijeve tvrdnje o nesazrelosti temeljnih građanskih ustanova u jugoslavenskom društvu, kao civilizacijskom ili epohalnom zaostatku, pokazale su se točnima. Pojmovi kao što su »pravna država« i »ljudska prava« danas izlaze i iz usta jugoslavenskih generala, a da i ne spominjemo naglo osnivanje brojnih novih političkih udruženja kojima službena vlast manje ili više priznaje pravo na postojanje.

Mišljenju Horvata po kojem u Jugoslaviji još i nema socijalizma i da socijalizam ne može nositi jedna stara, tradicionalna klasa industrijskog radništva, već nova klasa visokokvalificiranih radnika i inženjera, Šušvar suprotstavlja svoje mišljenje o socijalizmu u Jugoslaviji kao tvrdoj činjenici te nužnosti da radnička klasa takva kakva sada jest ovlada upravljanjem i visokom tehnologijom kako bi dokinula privredni razvoj na osnovi kapitala.⁹ Šušvarovo osporavanje ovdje stoji u skladu s njegovom središnjom preokupacijom pretvaranja nemanuelnih slojeva društva u manuelne, odnosno uprosjećivanja koje bi se možda moglo izvesti putem neke savršene rotacije poslova i zani-

⁶ Isto, str. 51—52.

⁷ Isto, str. 52—53.

⁸ Isto, str. 53.

⁹ Isto, str. 54.

manja među svim pripadnicima društva. Iako autor inspiraciju traži u Marxa, poznavajući njegovu koncepciju prije bih mogao kazati da je njegov realni uzor Maova Kina, budući da je Tvornica (na selu i u gradu) središnja slika njegove utopijske imaginacije. Danas, krajem osamdesetih godina takva zamisao vjerojatno bi se mogla ostvariti jedino u varijanti permenetne vojno-policijske diktature, kao »izlaz« iz jugoslavenske krize. Horvatova, pak, varijanta samoupravljača kao kolektivnih poduzetnika na tržištu mnogo je prikladnija i realnija kao koncepcija preobražaja društvenog sektora jugoslavenske privrede.

Najzad, u žarištu Šuvarova žestokog osporavanja našla se i Rusova interpretacija »prijelaznog perioda socijalizma«. Rus smatra da se radi o negativnoj strategiji razvoja, što znači improviziranje sadašnjosti, imaginarnost budućnosti i autokratsku praksu, ukratko nesposobnost da se napravi naredni korak u razvoju društva, koje bi se zasnivalo na razvijenoj znanosti i tehnologiji.¹⁰ Šuvar smatra takvo rezoniranje površnim, dalekim od temeljitosti koju zahtijeva »marksistička analiza načina proizvodnje i odnosa proizvodnje«. Ne samo da su se Rusove konstatacije pokazale točnima. Neki su sociolozi polazeći upravo od postulata Marxove analize društva došli do skoro istih zaključaka, pokazujući da se radi o društvu s izrazito dominirajućom vladajućom klasom koja teži statičnom i zatvorenom društvu. Kako? Upravo tako što svoje redove drži relativno otvorenim za pripadnike nižih slojeva — vodoravnom i okomitom rotacijom »vrtuljak moći« konzervira društvo i čini ga nesposobnim da se natječe s drugim sistemima u okolini!¹¹

Nekoliko godina poslije Šuvar je napravio zaokret u svojim ideološkim stavovima i pridružio se liberalno-socijalističkom fonu te, stjecajem okolnosti, postao njegov politički najutjecajniji zagovornik. Daljnje izvlačenje konzekvenci iz ovog zaokreta bilo bi prilično apsurdno, jer bi Šuvar očito morao odbaciti svoja stajališta stara svega par godina, kada je važio kao glavni opONENT liberalno-socijalističkoj reformi.

Netko tko se bavi politikom ne mora imati nikakvih intelektualnih i moralnih obzira prema drugima pa ni prema samom sebi. Međutim, ovdje je u pitanju spoznaja društva a potom pitanje upravljanja društvom. Iz kakvih se premisa upravlja jugoslavenskim društvom i čemu sada vodi kampanjsko prešaltavanje iz neostaljinističkog u liberalno-socijalistički fon?

Sociolozi bi i mogli i trebali novu političku retoriku podvrgnuti kritičkoj analizi na sličan način kao i staru, tj. suočiti je s realnim uvjetima i posljedicama deklariranog uvođenja tržišne privrede i političke demokracije u Jugoslaviji. Naravno, to se osobito odnosi na one frakcije politikracije koje se služe nacionalističko-populističkom retorikom, budući da je ona osobito proturječna i semantički neprozirna u odnosu na proklamirane ciljeve razgllašene »reforme« jugoslavenskog društva.

Sociološko bavljenje društvom ima, dakako, i svoje moralne pobude, premda drukčije od pobuda političkog bavljenja. Kao sociolog izražavam zabrinutost za sudbinu jugoslavenskog društva. U skladu s nekim vlastitim uvjerenjima, izražavam i zabrinutost nad sudbinom duboko opravdane ideje soci-

¹⁰ Isto, str. 55.

¹¹ M. Lazić: *Ususret zatvorenom društvu?* Zagreb: Naprijed, 1988.

jalizma, osobito važne za osmišljavanje života u zajednici različitih naroda. Socijalizam je u prvom redu ideja o ljudskoj zajednici kao naddeterminaciji koja sprječava razorno djelovanje sebičnih motiva pojedinaca i grupa po međuljudske odnose pa i zdrav život u prirodi. U vezi s tim smatram da je bilo koji oblik osvajanja i borbe za vlast, bilo u jednostranačkoj ili višestranačkoj izvedbi, duboko štetan za održavanje i osmišljavanje zajedničkog života. Naravno, svako odlučivanje na osnovi i vrlo solidnih i pouzdanih (spoznajnih) premisa mora biti subjektivno, odnosno političko. Ali motivi i posljedice političkog odlučivanja ne bi smjeli bit politički u tradicionalnom smislu riječi: ucjenjivati, manipulirati i prisiljavati ljude da prihvate nešto što se prije ili kasnije pokazuje štetnim za njihove interese.

Govornik lako otkriva prirodu svog interesa. Osobito je u Jugoslaviji lako prepoznati političkog govornika: njegova su značenja nepouzdana, a jedino jasna namjera je ostati na vlasti pod svaku cijenu. U tu svrhu može obećati »brda i doline« i beskonačno vući za nos narode lukavo iritirajući njihove primordijalne, u biti kvazi religiozne osjećaje pripadnosti naciji kao božanstvu, neuništivoj supstanci. To je i posljednje utočište političke vlasti: braniti narode od drugih naroda. Običnim ljudima teško je prepoznati varalice sve dok ne osjete i shvate da neimaština, bolest i nemoć ne nestaju nego se, dapače, povećavaju.

Odnos politke i sociologije je samo jedna u dugom nizu epizoda borbe između moći i znanja, laži i istine, koja ljude gura amo tamo. Nažalost, sposobnost rasuđivanja ljudi koji žive i izražavaju se u masovnim razmjerima, još je vrlo skućena i podložna politčkoj manipulaciji pa i represiji. Pa ipak, sociolog ne bi smio biti nikakav prorok masa. Mogućnost da svoja razmišljanja saopći užem krugu svojih kolega još je uvijek dovoljna za ispunjenje osnovnog cilja. Jer, ma kako velika bila vlast i masa njezinih poklonika, i mali prostor slobodne znanosti za nju predstavlja izvor velike nelagode. Napokon, kao što sam na drugm mjestu pokušao opširnije obrazložiti,¹² srećom ni svi ljudi koji sudjeluju u vlasti nisu opčinjeni njezinim čarima i nisu baš uvjereni u njezinu razumnost i svemoć. Ona ih vremenom nužno uvlači u žrvanj borbe za vlast u kojem preživljavaju spretni podmitljivci i vješti varalice. Takva moć je u osnovi samorazarajuća, pri čemu narode pa i čitav svijet uzima kao svoje taoce.

¹² V. Katunarić: »Antički i utopijski interakcionizam«, *Revija za sociologiju*, 1—2/1988, str. 15—30.

VJERAN KATUNARIĆ

Faculty of Philosophy, Zagreb

**KNOWLEDGE ABOUT SOCIETY AND
IGNORANCE — HOW SOCIOLOGISTS
AND POLITICIANS SPEAK ABOUT
YUGOSLAV SOCIETY**

The clash between power and knowledge exemplified in the relations among Yugoslav politicians and sociologists is the subject of this article in which the author, taking the example of Mr. Stipe Šušteršič, demonstrates how the osmosis of power and knowledge in eastern socialist societies has brought about the mutual destruction of power and knowledge.

According to the author's opinion, it was only a matter of (relatively short) time when the political rhetoric of »protecting the historical interests of the working class« would be replaced by the rhetoric of »protecting the equal rights of peoples and nationalities«. The author analyses the first rhetoric and its arrogance towards science while convinced that a future analysis will reveal the same contrasts as his own analysis.